

**РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ НАУЧНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ИНСТИТУТ ОБРАЗОВАНИЯ ВЗРОСЛЫХ»**

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ГЕНЕРАЛЬНОЕ КОНСУЛЬСТВО УКРАИНЫ
В САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ**

МАТЕРИАЛЫ

V Международного семинара

«Вклад украинцев в русскую культуру»

25-28 мая 2005 года

**Под общей редакцией
Т.Н. Лебединской, к.фил.н., старшего научного
сотрудника ГНУ «ИОВ РАО»**

**Санкт –Петербург
2006**

Издание материалов осуществлено при финансовой поддержке Надии и Юрия Казимира – Дзюбы (Канада)

Ответственная за выпуск Т.Н. Лебединская, к.фил.н., старший научный сотрудник ГНУ «ИОВ РАО»

ISBN 5-7199-0227-9

© Т.Н. Лебединская, 2006

СОДЕРЖАНИЕ

Н.А. Рудько

Обращение к участникам Международного семинара.....6

В.И. Подобед

Приветственное слово к участникам

Международного семинара.....8

Валентин Моляко

Психологический мост: Киев – Ленинград (Петербург).....10

Любовь Мучник

Григорій Галаган і Санкт-Петербурзький відділ Московського
Комітету допомоги сільським ощадно-позичковим та
промисловим товариствам.....14

Ірина Магазишникова

Українське коріння російської протосоціології (кін. XIX – поч.
XX ст.).....21

Світлана Ставицька, Галина Підручна

Внесок святих Києво-Могилянської Академії у духовну
спадщину українського та російського народів.....30

Надія Коцур

Внесок випускників Переяславського колегіуму в розвиток
освіти і науки Росії.....44

Владимир Пащенко, Тамара Нагорна

Духовні християни українських губерній на сторінках часопису
«Миссионерское обозрение» (XIX – початок XX століття).....53

Петро Кононенко, Тарас Кононенко

Лев Толстой і Григорій Сковорода в світлі проблеми взаємодії
та взаємозбагачення національних культур та еліт.....67

Сергій Шейко

Національно-історичні особливості становлення філософсько-
освітнянських ідей М.В. Гоголя та їхній вплив на розвиток освіти
в Росії першої половини XIX століття.....84

Антоніна Розсоха

Внесок українських географів у розвиток українсько-російських
освітніх зв'язків.....93

**НАЦІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ
ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТЯНСЬКИХ ІДЕЙ
М.В. ГОГОЛЯ
ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОСВІТИ
В РОСІЇ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Сучасні проблеми реформування освітянської діяльності в Україні та Росії, викликані практичним входженням до європейського освітянського простору, стосуються глибокого осмислення історичних коренів становлення вітчизняної педагогічної думки, відповідного психологічного супроводу та визначення загальної мети, ідеї освіти, що становить предмет дослідження окремої галузі гуманітарного знання – філософії освіти.

Реконструкція теоретико-культурологічних засад сучасної філософії освіти вимагає суттєвого дослідження національно-історичних особливостей формування філософсько-освітянських ідей в духовній культурі України та Росії XVIII - першої половини XIX століть. При досить уважному вивченні окремих освітянських ідей М.В. Гоголя в його ранніх науково-популярних працях, котрі входять до збірки „Арабески”, спостерігаємо глибоке філософсько-світоглядне та методологічне їх наповнення, що свідчить про великий науковий інтерес автора до формування теорії та практики сучасної йому європейської освіти. Ці філософсько-освітянські ідеї письменника в подальшому їх розвитку були взяті на озброєння російськими та українськими педагогами, були втілені в практичну освітянську діяльність, як на рівні загальноосвітньої школи, так і в процесі формування університетської освіти в Росії першої половини XIX століття.

Цікавим є той факт, що розробка Гоголем філософсько-освітнянської проблематики розвивалася паралельно і майже в один історичний час із філософськими узагальненнями творців західноєвропейської університетської освіти початку XIX століття – в Німеччині – Вільгельмом фон Гумбольдтом та в Англії – Джоном Генрі Ньюменом.

В невеликій за обсягом статті, присвяченій викладанню загальної історії, М.В. Гоголь доводить необхідність у процесі педагогічної діяльності поєднувати глибоку змістовність відповідного предмета з педагогічною майстерністю, продуманою методикою викладання, що містить в собі світоглядно-виховний та національно-історичний потенціал. Ця ідея – органічної єдності об'єктивної змістовності та суб'єктивної методи викладання є самостійним доробком молодого науковця з України, а пізніше класика російської літератури XIX століття. Принцип єдності об'єктивного та суб'єктивного в сфері освітянської діяльності на початку XIX століття був започаткований фундатором, творцем Берлінського університету

В. фон Гумбольдтом, який писав, що головне завдання вищих наукових закладів – „поєднати у собі об'єктивну науку з суб'єктивною освітою, а ззовні – повну шкільну освіту з першими кроками самостійного навчання”. В такому освітянському середовищі пануватимуть „принципи самотності та свободи” [2, с.25].

Гоголь, створюючи загальний план викладання гуманітарних наук в університеті – історії та географії, велику увагу приділяє педагогічним методам викладання. Він констатує той факт, що слово професора має бути захоплюючим, „вогненним”, саме в цьому полягає педагогічна майстерність викладача. Лектор повинен великою мірою оволодівати увагою слухачів. „Якщо хоч один із них може віддатися під час лекції стороннім думкам, то вся провина впаде на професора: він не зумів бути таким цікавим, щоб покорити власною волею навіть думки слухачів” [1, с. 42].

До негараздів викладання український мислитель відносить сухе, в'яле, схоластичне слово професора, в якому

відсутня будь яка жива істина, котра не дає думкам слухачів розсипатися на окремі зернини. Такого професора не врятує навіть його надумана „високовченість”, його ніколи не будуть уважно слухати студенти. Ніякі його ствердження не матимуть впливу на аудиторію, оскільки на думку Гоголя, вік новоотриманих істин має відповідати часу „ентузіазму і сильних потрясінь”, тобто молодому віку студентів. Якщо ж молода людина не отримає відповідної зацікавленості від лектора, наставника, тоді студентів можуть зачарувати фальшиві думки, що мають „блискучий і привабливий” зовнішній вираз. Вони миттєво спрямують формуючу особистість в іншому напрямку і нададуть йому абсолютно хибне вираження. Про це саме казав у свій час німецький філософ-освітянин В. фон Гумбольдт: „...характер людини змінить лише та наука, коріння якої сягає людської душі, чії зерна впали у внутрішнє” [2, с. 27]. Ця риса властива в будь-якій „національній вдачі” – чи слов’янській, чи німецькій.

Далі в своїх роздумах про педагогічну майстерність Гоголь додає, що коли професор характеризується у читанні власних лекцій ще й недосконалою „шкільною метою”, схоластичними мертвими правилами викладання, тоді він не має розумових зусиль довести юному допитливому розуму слухачів, що постійно знаходиться в процесі становлення, відповідної змістовності та сутності лекційного матеріалу. Студенти до такого горе-професора розпочинають відноситися з внутрішнім презирством, діють йому наперекір, супроти, навіть самі „святи слова” істини в його устах перетворюються для них в незначні думки, що не сприймаються і не схвалюються загалом.

Навпроти, дослідник англійської університетської освіти Д. Г. Ньюмен в середині XIX століття, оцінюючи внесок професорів-наставників молоді античної доби, вказував на те, що студент „побачив на власні очі, почув на власні вуха, запам’ятав у полоні симпатії, а не вичитав з книжки, і було тією освітою, яку давали Ацени”. Це насамперед, присутність живого Платона. „Навіть якщо б молодий чужинець не побачив нічого, крім живого Платона, що дихав і рухався, не відвідав жодної

лекції, він все одно отримав би якусь мірку освіти і мав би про що розповісти внукам. Атени – це територія, царство філософії”[3, с. 60-61].

Гоголь у своїй статті доводить, що вік слухачів, котрі здобувають вищу освіту є часом сильних вражень, тому потрібно всю свою духовну силу та лекційну майстерність, „власну захопливість” перетворити в творчий ентузіазм внутрішнього сприйняття на прекрасну та благородну справу удосконалення особистості. Переконавання та знання професора повинні бути такими сильними, виведеними із самої внутрішньої природи, щоб його слухачі самі „розгледіли істину до того, коли він впевнено вкаже на неї”. [1, с. 43]. Сама манера висловлювання наставника повинна бути часом піднесеною, „побуджувати до високих думок”, але разом з тим має бути простою і зрозумілою для кожного хто навчається.

Подібне визначення педагогічної лекційної майстерності професора-наставника М.В. Гоголем перегукується із розумінням місії професора у творчості теоретика англійської університетської освіти середини ХІХ століття Д.Г. Ньюмена, котрий зазначає, що професор має бути „велемовним, перетворюється на місіонера, демонструючи свою науку у якнайповнішому та як найпривабливішому вигляді, завзято передаючи її іншим та запалюючи вогник власної пристрасті у грудях слухачів. Це оселя мудрості, світоч світу, посланник віри, *alma mater* молодій генерації”. [3, с. 44].

Гоголь запевняє, що у освітянській діяльності органічно поєднується науковий злет із простотою викладання. Так, професор не повинен бути задоволений тим, що його дехто розуміє, „його повинні розуміти всі”. Важливою умовою донесення умоспоглядових істин має бути діалектичне поєднання ідеальних абстрактних понять із предметною даністю. Філософське сприйняття реальності не повинно бути досить ускладненим, оскільки за наявності великої кількості теоретичних предметів немає завжди можливості утримати весь зміст знання в абстрактній мисленевій формі. Молодий мислитель наполягає, що викладання абстрактної істини не повинно бути відірване від практичної дійсності, щоб більш

бути зрозумілим потрібно педагогу користуватися методом порівняння.

Крім того кожна лекція професора повинна мати „цілісність і вважатися закінченою”, для слухачів вона має бути „стрункою поемою”. Кожен студент із самого початку викладення лекційного матеріалу повинен наперед зрозуміти її змістовний процес і загальний висновок, вона поєднує в собі поставлену мету і цілісність. Такий підхід до теорії навчання стосується, перш за все, викладанням гуманітарних дисциплін – загальної історії та географії.

З цією метою Гоголь розробляє власний план викладання. З самого початку необхідно довести слухачам ескіз всієї історії людства в її нерозривній єдності з метою освоєння всього „механізму історії”. Подібна методика необхідна для цілісного розгортання та зв'язку основних етапів розвитку історії людства. В подальшому викладенням повної громадянської історії повинен бути доповнений окремо науковими дослідженнями історії становлення національних держав і суспільств, що складають великий механізм загальної історії.

Молодий філософ-освітянин запевняє, що природно та сама „повнота, як і та сама цілість” історичного знання повинна бути очевидною в огляді кожного окремого історичного випадку. Потрібно розглядати історичний процес в загальному розвитку, тобто із самого початку до кінця, „як він утворився .., яким чином досяг теперішнього вигляду... та як на його місці утворилося нове, що прийняло від попереднього” [1, с. 49]. Предмет історичної науки є досить значним, але її найважливіший намір ухвалити все людство повній картині його становлення – від самого першопочаткового стану до вдосконаленості теперішньої епохи. Історія народів світу роз'єднана часом, випадковістю, географічними обставинами, проте на теоретичному рівні вона повинна мати „одне струнке ціле”, складати одну величну повну поему. „Всі події світу повинні бути так тісно пов'язані між собою і чіплятися одне за друге, як кільця в ланцюжку” [1, с. 40].

Створення загальної цілісності знання – головна тенденція історичних досліджень Гоголя, якій властиві не лише

прояви філософської систематизації та романтичний дух універсальності, але й спрямування соціально-історичних досліджень відомих професіоналів-істориків. На думку письменника саме історик Карамзін являє собою надзвичайний талант дослідника та систематизатора вітчизняних історичних фактів та процесів. „От про кого з наших письменників можна сказати, що він весь виконав обов'язок, нічого не зарив у землю і на дані йому п'ять талантів істинно приніс інші п'ять. Карамзін перший показав, що письменник може бути в нас незалежний і ушанований рівно усіма, як знаменитий громадянин у державі” [1, с. 232].

М.В. Гоголь послідовно дотримується принципів географічного детермінізму в поясненні історичних подій та загального характеру спрямованості розвитку окремих націй, суспільств та держав. Саме на географію покладає надії мислитель в поясненні особливого характеру соціальних змін у сучасному світі та практичні аспекти життя народів. Конкретніше, саме положення землі, відповідний ландшафт, гірська місцевість впливала на діяльність окремих націй, формувала духовно-моральні засади існування, звичаї, життєві удачі та закони. Саме географічні обставини дозволяють розглянути як „формується правління” народів, „положення землі” сприяє змінам, а їх нерозуміння неминуче може викликати „нещастя на народ” [1, с. 41-42].

Формування освіченої висококультурної особистості неможливе без об'єктивного викладу змісту гуманітарного знання, насамперед історії та географії. Проте цього недостатньо. Потрібно глибоко опановувати суб'єктивні основи педагогічної майстерності, психологічної мотивації процесу навчання і виховання. В ранніх науково-публіцистичних статтях Гоголь звертає велику увагу на розробку загальної мети, ідеї та теоретичних основ освітянської діяльності, що становить зміст філософсько-освітянської проблематики. Формування педагогічної теорії неможливе без глибокого її філософського осмислення, а в свою чергу національна філософія розпочинає свій внутрішній розвиток на основі суттєвого пізнання історії формування власного народу.

Гоголь доводить, що схематизм викладання історичного знання, залежний в свою чергу від раціоналістичної методи німецької філософії, приречений на невдачу. Вітчизняний мислитель переконаний, що наш вчений внутрішньо-духовно має пережити в собі наукове знання, прожити в „бесіді з нею”, а потім стати її проповідником, так як монах живе з Богом, наклавши мовчання на свої уста. Лише за такої умови наука поєднається з внутрішнім духовним світом особистості і перетворюється в одне місце ядро, нерозривну єдність екзистенційного переживання та об’єктивного історичного змісту. Проте, Гоголь запевняє, що німецька філософія являє собою „сильну розумову течію” і прагне до розробки „цільного філософського науковчення”.

Послідовно впроваджуючи ідею єдності системи та її структурних елементів в процесі освоєння історичного минулого народів, український мислитель в статті „Погляд на формування Малоросії” доводить національно-культурні особливості історії розвитку українського народу. Гоголь намагається довести, що на формування України великі впливи мало її географічне положення, оскільки „від виду землі залежить образ життя і навіть характер народу”. Територія України географічно межує полем, рівниною, з усіх сторін являє відкриту місцевість. Як би хоч із однієї сторони був природний кордон „із гір чи моря – і народ, що посилювався тут, утримував би своє політичне буття, сформувавши окрему державу” [1, с. 57-59].

Відкрита беззахисна українська земля була територією спустошення і набігів загарбників, вона „угноєна кістками, утучнена кров’ю”. Це була земля страху і на ній міг утворитися тільки „народ розпачливий”, для якого все життя було повито і „викохано війною”. В умовах нескінчених війн за власну національну незалежність сформувався народ, котрий має власний непоборний характер, так би мовити „колорит на всю Україну”. Цей народ під іменем козаків складає одне із „чудових явищ європейської історії”.

Аналізуючи козаччину Гоголь стверджує, що їй можна побачити „зародки політичного тіла”, характеру основу народу,

який із самого початку має за головну мету існування – воювати з невірними та зберегти чистоту своєї релігії. Козачина отримала один загальний характер і національність, а „шабля і плуг здружилися між собою і були у кожного селянина”[1, с.61]. В процесі формування української нації чітко визначилися дві різнохарактерні стихії: „європейська обережність і азіатська безтурботливість”, простодушність і хитрість, надзвичайно сильна діяльність та велика лень і млість, потяг до розвитку та до вдосконалення – а про те „бажання виглядати зневажливим до всякого вдосконалення”.

Гоголь, досліджуючи формування української національності, стверджує, що вона знаходиться в самій духовності народу. Так, аналізуючи українські пісні, він доводить, що вони мають історичний характер, не можуть бути відірвані хоч на мить від життя завжди відповідають історичному часу та властивому стану життя. Гоголь як науковець уважно слідкує за розвитком історичних досліджень минулого України. В праці „Вибрані місця із переписки з друзями” письменник вважає, що автор українських історичних нарисів Куліш має чимало гідностей, „квітчастий склад і велике знання вдач і звичаїв Малої Росії говорять про те, що він міг би прекрасно написати історію цієї землі”[1, с. 408].

Мислитель ремствує на те, що суспільство українців і росіян виховувалось до певного часу, не розуміючи власного історичного процесу розвитку, характеру „землі своєї посеред самої власної землі” [1, с. 366]. На думку Гоголя дискусії першої половини XIX століття стосовно слов'янських чи європейських початків вітчизняної культури вказують на той факт, що „ми розпочинаємо просипатися, але ще не зовсім проснулися”. Тому західницький напрямок визначення шляхів історичного розвитку Росії здійснюється абсолютно в „європейському дусі”, а слов'янофільський намагається рішуче використовувати давньоруські духовно-культурні надбання. Ці культурно-історичні підходи до визначення минулого та теперішнього стану слов'янських народів розрізнені між собою, доведені до крайнощів, наукова система історичного пізнання поки що несформована.

Філософсько-освітянські ідеї М.В. Гоголя складають відповідну основу історичного розвитку вітчизняної освіти. Їх зміст є самостійним, але в той же час відповідає сучасним йому розробкам передової філософсько-педагогічної думки Західної Європи. Особливо виділяється стержнева філософсько-освітянська ідея діалектичної єдності історичного змісту освіти та її суб'єктивно-педагогічних форм втілення. В загально-філософському розумінні розвитку наукового знання Гоголь запевняє, що вітчизняна наука ще не розроблена в якості повного цілого, ще не намітились проекти об'єднання її в цільне міцне ядро. Проте наука у нас неодмінно дійде до свого „вищого значення і вразить самою сутністю, а не базіканням викладача, його даром розповідати, або ж застосуваннями до того, що цікавить моду.., якими намагаються зробити <науку> удобопроглотимою. Вона вразить своїм живим духом, з неї ж вихідним, і цим тільки стане доступною усім: і простій людині, і не простій людині” [1, с. 384].

В подальшому філософські принципи Гоголя отримали системний розвиток в творчості як українських так і російських педагогів і філософів ХІХ століття, а також поклали початок філософсько-історичному аналізу освітянської практики в Росії ХІХ - початку ХХ століття.

Література:

1. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в 7-ми томах. – Под общ. ред. С. И. Машинского и М.Б. Храпченко. – Т.6. – Статьи. – Примеч. Ю. В. Манна. – М., «Худож. лит.», 1978. – 559 с.
2. Гумбольдт В. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні // Ідея Університету: Антологія / Упоряд.: М. Зубрицька, Н. Баалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2002 – С. 23-33.
3. Ньюмен Д.Г. Ідея Університету // Ідея Університету: Антологія / Упоряд.: М. Зубрицька, Н. Баалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2002 – С.37-64.